

ЗАДОРЖНЫЙ А. А. УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Выполнен анализ теоретических положений и нормативно-правовых основ в отношении уголовной ответственности за преступления в сфере служебной деятельности, предоставлена уголовно-правовая характеристика системы и признаков преступлений в сфере служебной деятельности, а также определены перспективные направления совершенствования уголовно-правового противодействия служебной преступности.

ZADOROZHNYI A. CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTIC OF CRIMES IN THE AREA OF OFFICIAL ACTIVITIES

The analysis of theoretical foundations and legal bases of criminal punishability crimes in the area official activities is made; criminal and legal description system and the characteristic features of crimes in the area official activities is given and perspective directions of improving of criminal and legal counteraction official crime are determined.

УДК 343.627-053.4/.6

Д. О. КАЛМИКОВ,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри економіко-правових дисциплін

Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ, ПОЄДНАНА З ВИКОРИСТАННЯМ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ У ШКІДЛИВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Проаналізовано питання експлуатації дітей, поєднаної з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві як кваліфікованого виду злочину, передбаченого ст. 150 Кримінального кодексу України.

Експлуатація дітей, поєднана з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві є одним із кваліфікованих складів злочину, передбаченого ст. 150 Кримінального кодексу (далі – КК) України. У кримінально-правовій літературі аналізу вказаного складу злочину не присвячувалося спеціальних досліджень, хоча окремі його аспекти розглядалися В. І. Борисовим, Т. В. Варфоломеєвою, О. М. Омельчук, М. І. Хавронюком, С. Д. Шапченком та деякими іншими криміналістами в науково-практичних коментарях та підручниках з кримінального права. Значно більше уваги даному кваліфікованому складу злочину (а якщо бути точнішим – його кваліфікуючій ознаці) приділено в дисертаційному дослідженні І. М. Доляновської. Утім, переважна більшість питань, що стосуються експлуатації дітей, поєднаної з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, залишилися поза увагою зазначених науковців.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне у межах даної статті: а) встановити зміст діяння «експлуатація дітей, поєднана з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві»; б) визначити місце кваліфікуючої ознаки

«поєднана з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві» у законодавчій моделі злочину; в) проаналізувати техніку його регламентації в ч. 2 ст. 150 КК України; г) виробити пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства, якщо воно має прогалини або вади.

Коментуючи положення ч. 2 ст. 150 КК України, І. Г. Поплавський і В. О. Корнієнко зазначають, що «під використанням дитячої праці на шкідливому виробництві слід розуміти працю дитини на виробництвах, які віднесені законодавцем до шкідливих» [1, с. 302; 2, с. 59]. Все ніби правильно і логічно, але не враховано одне: чинне законодавство України не містить ані визначення поняття «шкідливе виробництво», ані переліку виробництв, які є шкідливими.

Така ситуація обумовлює необхідність звернення до загальнотеоретичних джерел щодо семантики понять, використовуваних у словосполученні «шкідливе виробництво». Так, під поняттям «шкідливий» у тлумачних словниках розуміють те, що завдає шкоди, збитків кому-небудь, чому-небудь чи в чомусь [3, с. 1398]; завдає або може завдати шкоди здоров'ю, негативно впливає на когось, щось [3, с. 1398];

завдає шкоду, є небезпечною [4, с. 103]; спричиняє чи здатне спричинити шкоди; небезпечним для здоров'я [5, с. 198] тощо. В одному із джерел звертається увага, що у словосполученні «шкідливе виробництво» поняття «шкідливий» означає таке виробництво, яке є небезпечним для здоров'я або таким, що його псує [5, с. 198]. Поняття «виробництво» філологи визначають як виготовлення, вироблення предметів, матеріалів [3, с. 108]; виготовлення, вироблення, створення якоїсь продукції [4, с. 611]; працю щодо безпосереднього виготовлення продукції; процес, під час якого люди, пов'язані між собою певними виробничими відносинами, створюють матеріальні блага для суспільства [3, с. 108]; суспільний процес створення матеріальних благ, що охоплює як продуктивні сили суспільства, так і виробничі відносини людей [4, с. 611].

Узагальнення викладеного матеріалу дозволяє стверджувати, що в загальнотеоретичному розумінні під **шкідливим виробництвом** розуміють процес вироблення продукції (матеріальних благ), який завдає або може завдати шкоди здоров'ю працівника.

Відповідно до наведеної дефініції, тобто буквального розуміння змісту кваліфікуючої ознаки, закріпленої у ч. 2 ст. 150 КК України, виходить, що під експлуатацією дітей, поєднаною з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, слід розуміти здійснюване для вироблення продукції (матеріальних благ) використання праці потерпілого, що завдає або може завдати шкоду його здоров'ю. Проте таке тлумачення змісту розглядуваного виду експлуатації дітей, з нашої точки зору, є неприйнятним, адже воно суперечить як звичайній логіці, так і приписам Конституції та інших законів України. Насамперед слід зазначити, що в даному кваліфікованому складі злочину увага акцентується на *шкідливості* експлуатації, тобто на тому, що вона спричиняє або може спричинити шкоду здоров'ю дитини. Цілком очевидно, що саме з цією ознакою пов'язаний підвищений ступінь суспільної небезпечності розглядуваного виду експлуатації дітей. Утім, чи доцільно обмежувати випадки шкідливої експлуатації дітей лише використанням її праці у виробництві, адже, як відомо, шкідливою може бути не лише праця у виробництві (в процесі вироблення продукції), а й праця, пов'язана з наданням послуг? Так, робота в аптечних складах з отруйними чи сильнотоксичними речовинами, або у кабінетах для рентгеноскопії, або обслуговування приміщень

сірководневих, сірчистих, вуглецевих, нафтанових чи радонових ванн за своєю сутністю є наданням послуг, однак це не означає, що виконання такої роботи є менш небезпечним явищем. Саме тому в ч. 5 ст. 43 Конституції України забороняється використання праці дітей не в шкідливому виробництві, а на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. До речі, втілення і подальший розвиток указаної конституційної гарантії міститься у приписах Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, законів України «Про охорону праці», «Про охорону дитинства» і кількох підзаконних актах, які, як і Основний Закон України, забороняють застосування праці дітей на певних роботах, а не лише в шкідливому виробництві. Зокрема, у ст. 190 КЗпП України зазначається, що застосування праці осіб молодше 18-ти років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах забороняється. Крім того, забороняється залучати осіб молодше 18-ти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Аналогічні положення, а також заборону залучення дітей до найгірших форм дитячої праці знаходимо в ч. 4 ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства». Згідно з ч. 5 ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» до однієї з найгірших форм дитячої праці належить робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини.

Усе викладене, на нашу думку, свідчить про те, що під час тлумачення кваліфікуючої ознаки «в шкідливому виробництві» слід виходити не з буквального розуміння її змісту, а із загального смислу закону, тобто зі специфіки розглядуваного виду експлуатації дітей і положень законодавства, яке регулює дану сферу життєдіяльності суспільства.

Системний аналіз ч. 5 ст. 43 Конституції України, відповідних положень КЗпП України, законів України «Про охорону праці», «Про охорону дитинства», проведений з урахуванням особливостей досліджуваного виду експлуатації дітей, дозволяє зробити два основні висновки.

По-перше, під використанням дитячої праці у шкідливому виробництві слід розуміти використання праці дітей на будь-яких небезпечних (в тому числі шкідливих) для їхнього здоров'я роботах. З нашої точки зору, у ч. 2 ст. 150

КК України йдеться про порушення конституційної заборони, закріпленої в ч. 5 ст. 43 Конституції України.

По-друге, положення ст. 190 КЗпП України, ст. 11 Закону України «Про охорону праці» і ч. 4 ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» щодо окремих видів робіт, на яких забороняється використання дитячої праці, є втіленням єдиної конституційної гарантії – категоричної заборони використання дітей на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Це означає, що до небезпечних для здоров'я дітей робіт слід відносити важкі роботи; роботи зі шкідливими або небезпечними умовами праці; підземні роботи; роботи, пов'язані з підйманням або переміщенням речей, маса яких перевищує встановлені для дітей граничні норми, а також інші види робіт, які за своїм характером чи умовами, в яких вони виконуються, можуть завдати шкоди здоров'ю дитини.

Аналогічних висновків, як свідчить аналіз кримінально-правової літератури, доходять В. І. Борисов, Т. В. Варфоломеева, І. М. Доляновська, О. М. Омельчук, М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко, адже пропонують під зазначеною ознакою розуміти не саме по собі шкідливе виробництво, а важкі роботи, роботи зі шкідливими або небезпечними умовами праці, підземні роботи тощо [6, с. 421–422; 7, с. 357; 8, с. 147; 9, с. 141; 10, с. 361–362, 11, с. 284]. Найбільш розгорнутою, методологічно вивірною і теоретично обгрунтованою видається позиція М. І. Хавронюка, який правильно зазначає, що «згідно з законодавством України забороняється залучення дітей до участі у важких роботах і роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Тому шкідливим виробництвом слід вважати не тільки виробництво зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на якому, відповідно до законодавства України, забороняється застосування праці неповнолітніх, а й будь-яке інше виробництво, яке може бути шкідливим для здоров'я дітей (зокрема, підземні роботи, важкі роботи, роботи зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок)» [10, с. 361–362].

Враховуючи викладене, вважаємо, що під **експлуатацією дітей, поєднаною з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві**, слід розуміти *експлуатацію дитини на небезпечних для її здоров'я роботах*, а саме: а) важких роботах; б) роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці; в) підземних

роботах; г) роботах, пов'язаних з підйманням або переміщенням речей, маса яких перевищує встановлені для дітей граничні норми; д) інших роботах, які за своїм характером чи умовами, в яких вони виконуються, можуть завдати шкоди здоров'ю дитини.

Зазначимо, що чинне законодавство містить низку нормативних актів, які деталізують зміст більшості зазначених видів робіт. Найбільш вагомими документами в даній сфері є Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх; Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок; Граничні норми підймання і переміщення важких речей неповнолітніми та Перелік робіт з підвищеною безпекою.

Загальний аналіз нормативних актів, які конкретизують види робіт, що є небезпечними для здоров'я дітей, дозволяє стверджувати, що всі вони стосуються праці осіб у віці від 14-ти до 18-ти років (неповнолітніх), тобто визначають лише ті роботи, які є небезпечними саме для вказаної вікової категорії дітей. Зокрема, Граничні норми підймання і переміщення важких речей неповнолітніми розроблено виключно для осіб у віці від 14-ти до 18-ти років. Тут немає нічого дивного, адже усі розглядувані вище документи є актами трудового законодавства, а воно, як відомо, регламентує трудові відносини, що можуть мати місце лише з особою, яка досягла 14-ти років. У зв'язку з цим виникає питання про те, чи можна положення зазначених нормативних актів використовувати під час кваліфікації дій особи, яка вчинила експлуатацію дітей, у тому числі дітей віком до 14-ти років.

З нашої точки зору, не лише можна, а й потрібно. Зокрема, у тих випадках, коли використовується праця дитини належить до заборонених аналізованими документами видів робіт, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 150 КК України, як експлуатація, поєднана з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві. Кваліфікація має бути саме такою, адже роботи, які є небезпечними для осіб віком від 14-ти до 18-ти років, є небезпечними і для осіб, які не досягли 14 років.

У тих же випадках, коли виконувана дитиною робота не належить до заборонених указаними вище документами видів робіт, але правозастосовний орган має сумнів щодо її безпечності для здоров'я потерпілого, необхідно

призначати судово-медичну експертизу. Такий висновок ґрунтується на тому, що в ч. 5 ст. 43 Конституції України йдеться не про заборонені законодавством види дитячої праці, а про *роботи, які є небезпечними для їхнього здоров'я*. До того ж у ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» міститься заборона *будь-яких робіт, які за своїм характером чи умовами, в яких вони виконуються, можуть завдати шкоду здоров'ю дитини*. Із цього випливає, що у зазначених випадках на вирішення експерта має бути поставлене наступне питання: чи була виконувана дитиною робота небезпечною для її здоров'я? Експерту, який аналізуватиме зміст такої праці, слід брати до уваги як характер та інтенсивність виконуваної дитиною роботи, так і індивідуальний рівень розвитку біологічних, фізіологічних та психологічних функцій її організму. Лише комплексний підхід у цьому питанні дозволить зробити правильний висновок про сутність виконуваної дитиною роботи як такої, що є корисною, нейтральною, небезпечною або шкідливою для її здоров'я.

Для того ж, щоб правильно визначити місце кваліфікуючої ознаки «у шкідливому виробництві» в законодавчій моделі злочину, слід виходити з того, що під використанням дитячої праці у шкідливому виробництві розуміють використання праці дітей на будь-яких небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Небезпечність таких робіт, як свідчить аналіз законодавства та судової практики, в одних випадках обумовлена характером роботи (підричник, рафінувальник ртуті, флюсовар тощо), в інших – місцем їх виконання (підземні роботи, висотні роботи, геологопошукові роботи у гірських або пустельних районах тощо), а в окремих – часом (виконання тривалих зовнішніх робіт взимку або на відкритому сонці у спекотний період влітку, виконання роботи в нічну зміну тощо). У зв'язку з цим вважаємо, що закріплена в ч. 2 ст. 150 КК України ознака «в шкідливому виробництві» характеризує не місце вчинення злочину, а його обстановку.

Продовжуючи розгляд питання експлуатації дітей, поєднаної з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, вважаємо за необхідне зазначити, що такий вид експлуатації дітей законодавець передбачив у ч. 2 ст. 150 КК України не безпідставно. Зокрема, у численних українських та зарубіжних виданнях звертають увагу на підвищений рівень суспільної небезпечності використання праці дітей на небезпечних для їхнього здоров'я робо-

тах [12, с. 40–46; 13, с. 60–72; 14, с. 55–58; 15, с. 49–51; 16, с. 130]. Аналогічну думку висловлює і переважна більшість опитаних нами працівників правоохоронних органів та суду Луганщини. Зокрема, 83 % суддів і 75 % слідчих зазначило, що експлуатація дітей, поєднана з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, характеризується значно вищим рівнем суспільної небезпечності порівняно зі злочином, передбаченим ч. 1 ст. 150 КК України. Аналіз судово-слідчої практики, а також результатів соціологічних досліджень дозволяє стверджувати, що такий вид експлуатації дітей є відносно поширеним явищем і водночас не характерним для більшості злочинів цього виду. Так, із досліджених нами кримінальних справ (а це більш ніж половина усіх порушених справ на території України) було встановлено, що кожна сьома з них була порушена щодо осіб, які використовували працю дітей на роботах, віднесених законодавцем до важких робіт, робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, підземних робіт тощо. Крім того, зміст кваліфікуючої ознаки «в шкідливому виробництві» характеризує вчинений злочин у цілому, а не лише особу винного.

Утім, не зважаючи на кримінологічну обґрунтованість закріплення вказаного кваліфікованого складу злочину в ч. 2 ст. 150 КК України, його законодавче оформлення є невдалим. Так, відповідно до буквального розуміння змісту кваліфікуючої ознаки виходить, що під експлуатацією дітей, поєднаною з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, слід розуміти використання такої праці потерпілого для вироблення продукції, яка (праця) завдає або може завдати шкоди здоров'ю дитини. Тлумачення ж наведеної кваліфікуючої ознаки за змістом кримінального закону приводить нас до висновку, що під експлуатацією дітей, поєднаною з використанням дитячої праці у шкідливому виробництві, слід розуміти експлуатацію дитини на будь-яких небезпечних для її здоров'я роботах. Така невідповідність між «буквою» і «духом» кримінального закону щодо змісту розглядуваного кваліфікованого складу злочину свідчить про порушення законодавцем низки правил законодавчої техніки, що висуваються до стилю та мови закону (зокрема точності, визначеності, ясності, доступності, зрозумілості термінів і логічної повноти юридичних формулювань). У зв'язку з цим пропонуємо в чинній редакції ч. 2 ст. 150 КК України слова «поєднані з використанням

дитячої праці в шкідливому виробництві» заміни конструкцією: «пов'язані із залученням дитини до небезпечної для її здоров'я роботи».

Внесення таких змін у ч. 2 ст. 150 КК України, на нашу думку, дозволило б усунути існуючу невідповідність між «буквою» і «духом» кримінального закону, а також значно полегшило б розуміння та застосування вказаної но-

рми. Крім того, запропонована конструкція не тільки надавала б єдине та правильне уявлення про зміст кваліфікуючої ознаки, а й повністю відповідає б приписам Основного Закону України щодо неприпустимості використання праці дітей на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

Список використаної літератури

1. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / [А. П. Бабий, Т. А. Гончар, А. В. Загика и др.] ; под ред. Е. Л. Стрельцова. – Харьков : Одиссей, 2005. – 864 с.
2. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [А. П. Бабій, І. С. Доброход, Ю. А. Кармазін та ін.] ; за ред. Є. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1728 с.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеол. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
5. Толковый словарь русского языка : в 4 т. Т. 1 / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : ТЕРРА, 1996. – 824 с.
6. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коммент. [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-є вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Одиссей, 2007. – 1184 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [2-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
8. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Доляновська Інна Миколаївна. – К., 2008. – 228 с.
9. Кримінальне право України : навч. посіб. / [С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. – К. : Наук. думка ; Прецедент, 2004. – 297 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. і доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.] ; за ред. С. С. Яценка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.
12. Праця дітей в Україні : темат. держ. доп. про становище дітей в Україні / [О. М. Балакірева, С. А. Вегера, І. М. Жабінець та ін.] ; за ред. Н. З. Лахтадир. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2001. – 127 с.
13. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен : навч.-метод. посіб. / [О. П. Петрашук, З. О'Доннелл, С. Д. Максименко та ін.] ; за ред. І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 511 с.
14. Боротьба проти застосування дитячої праці : посіб. для інспекторів праці / пер. з англ. ; [заг. ред. укр. вид. Т. О. Міненко]. – К. : Фоліант, 2005. – 102 с.
15. Боротьба проти експлуатації дітей : посіб. для інспекторів праці : матеріали для семінарів-тренінгів / [пер. з англ. І. О. Іноземцевої ; заг. ред. укр. вид.: В. І. Тьоткін, О. П. Петрашук]. – К. : Міленіум, 2002. – 116 с.
16. Хеспелс Н. Боротьба проти використання праці дітей / Н. Хеспелс, М. Дженкеніш ; [пер. з англ. Л. Таран, Г. Лозинської ; заг. ред. укр. вид. О. П. Петрашук]. – К. : Пульсари, 2002. – 148 с.

Надійшла до редколегії 30.01.2012

КАЛМЫКОВ Д. А. ЭКСПЛУАТАЦИЯ ДЕТЕЙ, СОЕДИНЕННАЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДЕТСКОГО ТРУДА ВО ВРЕДНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Проанализирован вопрос эксплуатации детей, соединенная с использованием детского труда во вредном производстве как квалифицированный вид преступления, предусмотренного ст. 150 УК Украины.

KALMYKOV D. EXPLOITATION OF CHILDREN BY THE USAGE OF CHILD LABOUR IN HARMFUL MANUFACTURE

The issue of the exploitation of children by the usage of child labour in harmful manufacture as a qualified offence prescribed by the art. 150 of the Criminal Code of Ukraine is analyzed.